

רגינה פריץ

חיי יומיום והישרדות במחנה מאוטהאוזן בשלבים הסופיים של המלחמה: יהודי הונגריה*

ב־7 באפריל 1945, זמן קצר לאחר שהגיע למאוטהאוזן, כתב אנדור גליס (Andor Gellis) ביומנו:

הגענו למאוטהאוזן. בדרך מן הספינה למחנה (שלושה קילומטרים) מתו רבים מרעב. המחנה גרוע יותר מכל גיהנום שאפשר להעלות על הדעת. אם תפרוץ מגפה, כולנו נמות. בכל יום מתים מאה אנשים משום שאין די אוכל. סולט, בלאו, רייכמן, ברגר, בום – כולם כאן. אני חלש כל כך, אבל אני חייב להגיע הביתה. הרעב נורא, שלא לומר דבר על הטינופת ועל הכינים. מנות המזון שאנחנו מקבלים הן נפשעות ולא-סדירות. בבוקר אנחנו מקבלים משהו שחור ומימי, בין שתיים-עשרה לשלוש – 6-8 דציליטרים של מרק, ובשעה חמש אנחנו מקבלים פרוסת לחם. אנחנו רעבים, אנחנו חלשים. מאות גוססים¹.

בחודשים הראשונים של שנת 1945 הגיעו למחנה הריכוז מאוטהאוזן כ־20,000 יהודים הונגרים ברגל או ברכבת, או כמו גליס – בספינה. לפני שהובאו למאוטהאוזן פונו מהמחנות שכונו "מחנות החומה הדרומית-מזרחית" (Südostwall) שלאורך גבול הונגריה-אוסטריה.

מחנה מאוטהאוזן הוקם בשנת 1938 בשטח שנמצא היום בתחומיה של אוסטריה עילית. כיוון ששכן במקום נידח, הרחק מן החזית, נעשה יעד מרכזי למי שגורשו ופוננו ממחנות הריכוז הנאציים מסוף שנת 1944 ואילך. בחודשים האחרונים של המלחמה קלט מחנה מאוטהאוזן לא רק אלפי אסירים ממחנות הריכוז באושוויץ, נצוויילר (Natzweiler), גרוס־רוזן (Gross-Rosen), פלשוב (Plaszow), זקסנהאוזן (Sachsenhausen), דורה-מיטלבאו (Dora-Mittelbau), פלוסנברג (Flossenbürg), בוכנוולד (Buchenwald) ורוונסבריק (Ravensbrück), אלא גם יהודים שנשלחו ממחנות החומה הדרומית-מזרחית

* הנוסח העברי של מאמר זה מבוסס על תרגומו לאנגלית על ידי קתרין נובאק־דיינר.
1 *Naplótörések a XX. Századból*, Budapest: "4D" BT. (2004), p. 55

שלאורך הגבול בין אוסטריה להונגריה, שם עסקו בחפירת שוחות שיעכבו את הצבא הסובייטי ההולך ומתקדם. נוסף על כך, בקיץ ובסתיו 1944 הגיעו למאוטהאוזן כמה טרנספורטים גדולים של אסירים פולנים שנתפסו לאחר המרד הפולני בוורשה. כמו כן הגיע למחנה זרם של יהודים הונגרים שמוינו לעבודה במחנה אושוויץ-בירקנאו. רובם של אותם 7,000 ויותר אסירים הונגרים שהגיעו למאוטהאוזן במאי וביוני 1944 נשלחו לעבוד במפעלי נשק תת-קרקעיים במלק (Melk) ובאבנזה (Ebensee). הנשים נשלחו בדרך כלל לייצר בדים סינתטיים במחנה המשנה לנצינג (Lenzing).

לא רק הגידול החד באוכלוסיית האסירים בסוף המלחמה השפיע מאוד על תנאי המחיה במאוטהאוזן; השפעה ניכרת הייתה גם לקריסתה של שרשרת ההספקה שדאגה להביא לאסירים מזון, בגדים ותרופות, ולהצבת אסירים במפעלי תחמושת תת-קרקעיים. בתוך שנה אחת בלבד הוכפל מספר האסירים בתשלובת המחנות של מחנה הריכוז מאוטהאוזן. בסוף אפריל 1944 עמד מספר האסירים על 37,000; שנה אחר כך, במרץ 1945, עמד מספרם על 86,000². בחודשים האחרונים של המלחמה, מחורף 1944-1945 עד השחרור במאי 1945, מתו כמעט 45,000 אסירים.³ מותם, על כל פנים, לא היה רק תוצאה של תת-תזונה או חולי, אלא גם של רצח שיטתי של אסירים תשושים באמצעות זריקות רעל או בגז.

במשך זמן רב לא נתן המחקר בנושא זה את הדעת לשאלה איך השפיע סוף המלחמה על האסירים ואיך הם חוו את התקופה הזאת. בו בזמן, ישנם מקורות שמציירים לנו תמונה ברורה של החיים במחנה בשלב הסופי. יש בנמצא מסמכים יחידים במינם, כגון יומנים שכתבו אסירים במאוטהאוזן או במחנות המשנה שלו. יומנו של אנדור גליס, שצוטט לעיל, הוא דוגמה אחת; כך גם היומן שכתב אנדרה ג'ורג' (Endre György), שפונה ממחנה פֶּרְטֶרְקֹשׁ (Fertőrákos), אחד ממחנות החומה הדרומית-מזרחית, במרץ 1945.⁴ מסמכים אלו הם דוגמה מייצגת של המסמכים המעטים שנותרו שבהם הנרדפים עצמם מתארים את חיי היומיום במחנות. את המסמכים האלה משלים מידע שנמסר לאחר 1945, כדוגמת הדוחות של דגוב (DEGOB), ארגון הסעד היהודי-הונגרי שסייע לניצולים היהודים ששבו להונגריה לאחר מלחמת העולם השנייה. בין מרץ 1945 ליוני 1946 תיעד דגוב סיפורי חיים של כ-5,000 ניצולים ששיתפו אותו במידע חשוב על חיי

Hans Maršálek, *Die Geschichte des Konzentrationslagers Mauthausen: Dokumentation*, 2
Vienna: Edition Mauthausen (2006), p. 157

Das Konzentrationslager Mauthausen 1938-1945: Katalog zur Ausstellung in der KZ- 3
Gedenkstätte Mauthausen, Wien (2013), p. 233
מאוטהאוזן.

Magyar Zsidó Levéltár (MZSL), D 6/6 (הארכיב היהודי ההונגרי). 4

היומיום במחנות.⁵ נוסף על כך, בעשרות השנים האחרונות הוסיפו היסטוריונים לתייעוד ראיונות נוספים – למשל במסגרת פרויקט התייעוד של ניצולי מאוטהאוזן (Mauthausen Survivors Documentation Project).⁶

ההכרה במקורות הראשוניים האישיים האלו היא חיונית, משום שרוב המסמכים האחרים כמעט אינם משקפים את החוויות רבות-הפנים של הנרדפים ואינם מדגימים די הצורך את מורכבותן. הזיכרונות האישיים האלה משלימים את הסיפור שכבר נסמר בחומרים המוכרים העומדים לרשותנו ומספקים נקודת מבט חדשה על המחנות ועל תולדות הרדיפה.

הניתוח שכאן מתמקד בשלב הסופי של המלחמה, שבמשך זמן רב לא נידון אלא מנקודת המבט של הפושעים, ומשלים את ההיסטוריה של החודשים האחרונים לקיומם של המחנות על-ידי בחינת נקודת המבט של הקורבנות.⁷ מטרתו העיקרית של מאמר זה היא להשתחרר מהתפיסה שהחברה במחנות הייתה הומוגנית ולהצביע על הרבגוניות של חוויית החיים במחנה. לשם כך מתמקד המאמר בקבוצה של יהודים הונגרים שגורשו בזמן שבו כבר היה ידוע בבירור שהתבוסה הצבאית של הרייך הגרמני וגרורותיו ממשמשת ובאה.

הגעתם המאוחרת יחסית של יהודי הונגריה למחנות הריכוז הנאציים אפשרה את הישרדותם ובו בזמן גם סיכנה אותה. יהודי הונגריה הופתעו מן המהירות שבה גורשו, ורבים עזבו לא מוכנים. מקצתם אמנם האזינו לדיווחים של תחנות רדיו זרות ושמעו מפי פליטים יהודים פולנים את קורותיהם, או שהיו ערים לתקריות אנטישמיות במדינות אחרות, אבל רבים מיהודי הונגריה באמת ובתמים הוכו בהלם כשהגיעו למחנות הריכוז.

5 Rita Horváth, "A Magyarországi Zsidó Deportáltakat Gondozó Országos Bizottsága (DEGOB) története", *MAKOR* 1 (1997); Gábor Murányi, "Hallottam, amikor azt választotta: Alles ins Gas! A Deportáltakat Gondozó Bizottság jegyzőkönyvei 1945-ből", *Phralipe* 11-12 (1990), pp. 32-41. רובו זמין באופן מקוון ב-www.degob.hu.

6 בפרויקט העדות הזה נכללים 859 ראיונות אודיו (רובם נמשכים כמה שעות), שנערכו בתשע-עשרה מדינות, ובהן ארצות-הברית, קנדה, ארגנטינה וישראל; חמישים ושבעה ראיונות הם של ניצולים הונגרים. הראיונות שייכים לארכיב אתר ההנצחה של מאוטהאוזן (*Mauthausen Memorial Archive [AMM]*).

7 Anna Hájková, *The Prisoner Society in Terezín Ghetto, 1941-1945* (dissertation, University of Toronto, 2013) או הספר: Imke Hansen, Katrin Steffen, *Verhalten*, Göttingen: Wallstein Verlag (2006). ראו גם: Imke Hansen, Katrin Steffen, and Jochim Tauber (eds.), *Lebenswelt Ghetto: Alltag und soziales Umfeld während der nationalsozialistischen Verfolgung*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag (2013); Andrea Löw, Doris L. Bergen, and Anna Hájková (eds.), *Alltag im Holocaust: Jüdisches Leben im Großdeutschen Reich 1941-1945*, Munich: Oldenbourg Wissenschaftsverlag (2013).

קבוצה גדולה של יהודים מתבוללים הטילו ספק בדיווחים הזרים על השמדת היהודים ובטחו בהגנתה של הממשלה הסמכותנית השמרנית שלהם. מחשבותיו של אימרה קרטס כשפגש בראשונה אסיר לאחר שהגיע לאושוויץ-בירקנאו מייצגות היטב את מה שחוו ההונגרים כשרק הגיעו למחנות הנאציים: "ומאוד-מאוד התחשק לי לשמוע ממנו מאיפה, בעצם, ואיך ובגלל איזה פשע הגיע למאסר".⁸ רק כשקיבל בעצמו מדי אסיר התחוויר לו שגם אותו אדם נאסר על לא עוול בכפו.

מצבם הפיזי של המגורשים ההונגרים היה בדרך כלל טוב יותר ממצבם של אסירים אחרים, ששהו שנים בגטאות ובמחנות ריכוז,⁹ אבל הוא הידרדר מהר מאוד. הידרדרות מהירה זו נבעה בחלקה מהיעדר ניסיון במחנות. במצבים הקיצוניים שהאסירים נקלעו אליהם במחנה הריכוז היה הידע המעשי, שבדרך כלל נצבר במהלך חודשים רבים, נכס של ממש. יתר על כן, האסירים ההונגרים הגיעו למחנות הריכוז בזמן שהמחנות כבר החלו לקרוס, והתנאים הכלליים הידרדרו במידה ניכרת בגלל מצב המלחמה.

כדי להאיר את המצב הלא-רגיל ואת החוויות הייחודיות של יהודי הונגריה במחנות בשלב הסופי של המלחמה יתמקד המאמר הזה בעיקר בתשלובת המחנות של מחנה הריכוז מאוטהאוזן מאפריל ועד מאי 1945. אף-על-פי שמחנה זה מילא תפקיד שולי בלבד בגירושם של יהודי הונגריה, מספרם גדל במהירות רבה כל כך מראשית 1945 ואילך, עד שהם נעשו הקבוצה הלאומית השנייה בגודלה בתשלובת המחנות.

לאחר מבוא היסטורי, שמשרטט את האווירה הפוליטית לאחר הכיבוש הגרמני, בוחן המאמר הזה את רדיפת יהודי הונגריה, מתאר את גירושם באביב 1944 לאושוויץ-בירקנאו, חוקר איך נמשכו הטרנספורטים של יהודים לאחר עלייתה של מפלגת צלב החץ ההונגרית הפשיסטית באוקטובר 1944, ומנתח את הדרכים השונות למאוטהאוזן. בעבור יהודים הונגרים רבים ייצג מחנה מאוטהאוזן את השלב הסופי של הרדיפה. לכן המאמר הזה מנתח את התנסויותיהם של מגורשים יהודים הונגרים לפני ואחרי שהגיעו למאוטהאוזן באביב 1945, ובוחר כיצד השפיעו התנסויות אלו על מעמדם ועל הישרדותם במחנה. מאמר זה משתמש באגודוקומנטים כדי לחקור את חיי היומיום של אסירים הונגרים במחנה האוהלים, וגם במחנה הלויין גונסקירכן (Gunskirchen) ובמחנות משנה אחרים של מאוטהאוזן. הוא בוחן גם את השפעת החודשים האחרונים של המלחמה על חיי היומיום במחנה ואת הקשיים המיוחדים שעמם התמודדו אסירים שהגיעו למאוטהאוזן במחצית הראשונה של שנת 1945. לשם כך המאמר בוחר להתמקד בשני היבטים שונים שהשפיעו במידה רבה על תנאי המחיה: מגורים וקשרים חברתיים. כדי להבין טוב יותר את החוויות הייחודיות של היהודים ההונגרים בימים האחרונים של

8 אימרה קרטס, ללא גורל (תרגום: מרים אלגוזי), תל אביב: עם עובד (1994), עמ' 88.

9 יצאו מכלל זה הגברים שכבר נכפה עליהם לשרת שנים רבות בשירות העבודה של צבא הונגריה, בייחוד מי שהיו בחזית המזרחית וחיו בתנאים איומים.

המחנה ינתח פרק זה של המאמר גם נרטיבים של יחידים מקבוצות לאומיות אחרות. לבסוף, יפנה הפרק האחרון את המבט למה שקרה לאסירים ההונגרים אחרי השחרור ולדרכים השונות שבהן חזרו הביתה.

גירוש יהודי הונגריה והדרכים למאוטהאוזן

המנהל האדמיניסטרטיבי של מחנה הריכוז מאוטהאוזן דיווח ב־10 במרץ 1944: "כ־700 אנשי קומנדו של הס"ד המתאמנים [כאן] מקבלים ציוד במחנה המקומי. שהותם אמורה להימשך 10 עד 14 ימים. כאן הושלמו התיקונים הנתוצים של מדים, נעליים וכלי נשק. כ־100 איש החליפו מדים לא־מתאימים ונעלי שרוכים"¹⁰.

ההערה הביורוקרטית הקצרה הזאת היא המקור המוכר היחיד מאותה תקופה המתעד התכנסות של האיינזצקומנדו במאוטהאוזן באביב 1944, במקום שבו הכין האיינזצקומנדו את הפלישה הגרמנית להונגריה. עם 700 אנשי האיינזצקומנדו נמנו גם אנשי הזונדראיינזצקומנדו (SEK) שבראשות אדולף אייכמן, שמטרתם הייתה "השלמה טכנית של היודנטרנספורט" אל מחוץ להונגריה.¹¹

כמה ימים אחר כך, ב־19 במרץ 1944, צעדו חיילים גרמנים אל תוך הונגריה, ובתוך כמה ימים הקימו ממשלה פרו־גרמנית בראשותו של דמה סטויאי (Döme Sztójay), לשעבר שגריר הונגריה בברלין. מיקלוש הורטי (Miklós Horthy), עוצר הונגריה מאז 1920, נשאר בתפקידו ונתן לממשלה יד חופשית לאשר חקיקה אנטי־יהודית.

כבר ביום הראשון לכיבוש הונגריה בוצעו מספר ניכר של מעצרים ונלקחו בני ערובה. בשבועות שלאחר מכן נכלאו אלפי בני אדם – תעשיינים, פוליטיקאים מן המשטר הסמכותני השמרני וממפלגות האופוזיציה וכן אנשי רוח, רבים מהם יהודים – הכל במטרה לזרוע פחד בהונגריה.¹² רובם נכלאו במחנה הריכוז מאוטהאוזן. על־פי דיווחיו

10 דוח התקדמות שחיבר המנהל האדמיניסטרטיבי של מחנה הריכוז מאוטהאוזן, רישום מ־10 במרץ 1944. נדפס בתוך: Bertrand Perz, *Verwaltete Gewalt: Der Tätigkeitsbericht des Verwaltungsführers im Konzentrationslager Mauthausen 1941 bis 1944*, Vienna: Bundesministerium für Inneres, Abtl. IV/7 (2013), p. 208.

11 גרל (Grell) אל משרד החוץ הגרמני, 2 באוגוסט 1944, מצוטט בתוך: Christian Gerlach and Götz Aly, *Das letzte Kapitel: Der Mord an den ungarischen Juden 1944-1945*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag (2004), p. 127.

12 Szabolcs Szita, *Együttélés, üldöztetés, holokauszt*, Budapest: Korona Kiadó (2001), p. 178.

של ניצול מאוטהאוזן הנס מרשלק, בטרנספורט הראשון מהונגריה, ב־25 באפריל 1944, נשלחו למאוטהאוזן¹³ 53 גברים.¹⁴

הרשויות בהונגריה לא רק שיתקו את האופוזיציה הפוליטית, אלא גם שיתפו פעולה עם פקידי הממשל הגרמנים כדי לחזק את המדיניות האנטישמית ונקטו צעדים שונים שכבר יושמו במדינות אירופיות אחרות שבשליטת גרמניה. מאפריל 1944 נדרשו כל היהודים בני שש ומעלה החיים בהונגריה להזדהות באמצעות טלאי צהוב על הבגד. אחר כך התחילו הרשויות בהונגריה להחרים מקלטי רדיו, טלפונים ומכוניות, ולבסוף את כל רכוש היהודים.¹⁵ ההגדרה מי נחשב יהודי תוקנה, וכעת נכללו בה רבים שבעבר לא ננקטו נגדם צעדים אנטי־יהודיים, ובהם מומרים רבים.¹⁶ במאי 1944 פנתה איבוייה ג', אישה בת שלושים שגדלה כנוצרייה, במכתב נואש לכומר:

תחילה הוחרם הרדיו שלי, ועכשיו האופניים שלי – נאלצתי למסור אותם למשטרה. עכשיו הם דורשים גם את מכונת הכתיבה שקניתי בקיץ לארוסי... מדי יום ביומו באה המשטרה בעניין כלשהו ומדברת אלי כאילו אני נוכלת או גנבת. אתמול איים עלי שוטר שאם לא אתפור את הטלאי שלי בתוך עשר דקות יעצור אותי... בכנות, מעולם לא חלמתי שמשוהו כזה יכול לקרות. זה עדיין לא חודר לראשי, אבל אם אלו פני הדברים – מדוע אני מעורבת, אף־על־פי שמעולם לא היה לי שום קשר ליהודים? איבדתי כל תקווה ואינני יכולה לחיות ככה. הם לא מרשים לי לעבוד. כל מה שנצבר במשך שנים־עשרה השנים האחרונות, עכשיו אני פשוט צריכה למסור הכל.¹⁷

13 Maršálek, *Die Geschichte des Konzentrationslagers Mauthausen*, p. 147

14 סבולץ' סיטה מזכיר 54 איש מסקסארד (Szekszárd), בארץ' (Barcs) ופץ' (Pécs). ראו: Szabolcs Szita, *Ungarn in Mauthausen: Ungarische Häftlinge in SS-Lagern auf dem Territorium Österreichs*, Vienna: Bundesministerium für Inneres, Abtl. IV/7 (2006), p. 55. מרשלק מאפיין את קבוצת האנשים כאריסטוקרטים, פוליטיקאים ותעשיינים נכבדים, אבל סיטה מציין שהקבוצה כללה גם עורכי דין, אנשי עסקים, קבלני הובלות וסוחרים יהודים.

15 על החרמת רכושם של יהודים הונגרים ראו: Gábor Kádár and Zoltán Vági, *Self-Financing Genocide: The Gold Train, The Becher Case and The Wealth of Hungarian Jews*, Budapest: Central European University Press (2004).

16 ממשלת הונגריה אימצה חוק אנטי־יהודי ראשון כבר בשנת 1920, כשהגבילה במידה ניכרת את מספר הסטודנטים היהודים שהורשו ללמוד באוניברסיטאות של הונגריה. בשנים 1938, 1939 ו־1941 נקטה הממשלה מגוון צעדים נגד היהודים, ולא זו בלבד אלא אף חוקקה שלושה חוקים אנטי־יהודיים.

17 מכתב מאיבוייה ג' (Ibolya G.) אל הכומר ד"ר שנודור נאגי (Sándor Nagy) מ־10 במאי 1944, *Ráday Levéltár, A-1-b Püspöki iratok 1944*

הטון המריר של מכתבה של איבוייה מדגים היטב עד כמה היה כל זה בלתי נתפס בעיניהם של אנשים שגדלו על ברכי הנצרות או המירו את דתם עשרות שנים קודם לכן, וכעת עמדו לפני אנטישמיות. החוק קבע שהיא יהודייה, ומצבה החדש עורר אצלה משבר זהות עמוק. לפתע פתאום הייתה זרה בקהילה שעד אותו רגע הרגישה שייכות אליה. העובדה שהמדינה יכולה לקחת ממנה בקלות רבה כל כך נכסים שצברה במאמץ רב זעזעה אותה עד עמקי נשמתה.

התקנות האנטישמיות החדשות ושיתוף הפעולה ההולך וגובר בין המנהל ההונגרי לפקידי הממשל הגרמנים עוררו חרדה אצל יהודים אורתודוקסים ויהודים מתבוללים כאחד. היהודים המתבוללים, יותר מאחרים, הרגישו קשר עמוק למדינתם והאמינו שהיא תגן עליהם מפני רדיפה. מספר ההתאבדויות, שגם אותן מזכירה איבוייה בסוף מכתבה אל הכומר,¹⁸ עלה במידה ניכרת לאחר כיבוש הונגריה והגיע לשיא עם הקמת הגטאות.

הגטו הראשון בהונגריה בגבולותיה דאז הוקם באוקראינה הקרפטית המסופחת, ב־16 באפריל 1944. עד יוני 1944 נצטוו 400,000 יהודים לעזוב את בתיהם ושוכנו ביותר מ־170 גטאות.¹⁹ הגטואיזציה של הונגריה, למעט בודפשט, הושלמה במלואה בתוך שבועות אחדים.²⁰ ביוני 1944 נצטוו יהודי בודפשט לעבור לבתים שסומנו במגן דוד צהוב סמוך לבתי חרושת, תחנות רכבת ועוד יעדים אפשריים לתקיפות אוויריות של בעלות הברית.

המשטרה ההונגרית והז'נדרמים הוציאו לפועל את הגטואיזציה בסיוע נציגים מ־SEK, ששימשו "יועצים".²¹ בזמן הגטואיזציה והגירוש היו אינסוף תקיפות ומעשי ביזה. ניצולים רבים זכרו את החקירות האכזריות בגטאות. הז'נדרמים נהגו לענות יהודים כדי להציל מפייהם מידע על רכוש שהוסתר. נשים סבלו מבדיקות גופניות

18 "למות", היא כותבת. "בלאו הכי אין פתרון אחר. רק לא להכות למשוה ולהתעלם מכל דבר ומכל אדם אחר. מחשבות כאלה מתרוצצות בראשי כל הזמן". שם.

19 לאסלו צ'יס מדבר על 350 גטאות ומחנות איסוף. ראו: László Csósz, *Tettesek, szemtanúk, áldozatok: A vézskorszak Jász-Nagykun-Szolnok megyében* (Ph.D dissertation, University of Szeged, 2010), p. 74. כמאתיים מהם היו בעיקר מקומות איסוף זמניים כגון בתי כנסת או בתי ספר, שכונסה בהם אוכלוסייה יהודית מעיירות קטנות או מכפרים והושארה להכות כמה ימים לפני שהועברה לגטו גדול יותר.

20 סדר הריכוז והגירוש נקבע על-פי מחוזות הז'נדרמריה. קודם גורשה האוכלוסייה היהודית בשטחים המסופחים; אחר כך האוכלוסייה במחוזות המולדת.

21 Szabolcs Szita, *Verschleppt, verhungert, vernichtet: Die Deportation von ungarischen Juden auf das Gebiet des annektierten Österreich 1944-1945*, Vienna: Werner Eichbauer Verlag Zoltán (1999), p. 21. הקומנדו כלל 100-150 איש. לדברי זולטאן ואגי, כלל מספר זה מזכירות ונהגים. ראו: Vági, *Endre László politikai pályája 1919-1945* (Ph.D dissertation, Eötvös Loránd University, 2003), p. 150f.

משפילות, ומיילדות ביצעו חיפושים מבזים בניסיון למצוא דברי ערך שהוחבאו בגופן. אנשים אחדים מתו בעקבות תחקורים אלו.²²

רבים מהלא־יהודים ידעו על האלימות כלפי היהודים, אבל רוב האוכלוסייה ההונגרית הייתה אדישה לצעדים האנטישמיים שנקטו המשטרה והגופים הפוליטיים. היו אפילו מי שהפיקו תועלת מן האלימות, למשל מי שתבעו לעצמם את רכוש היהודים בזמן הגטואיזציה והגירושים.

הגירוש ההמוני מהונגריה התחיל ב־14 במאי 1944.²³ היהודים שרוכזו בגטאות נאספו במחנות איסוף בערי מחוז, ושם נדרשו לחכות כמה ימים עד שיצאו רכבות הגירוש. עד יולי 1944, בתוך שמונה שבועות בלבד, גורשו במהירות שיא 437,400 בני אדם; 18,000 מהם הובאו למחנה המעבר האוסטרי שטרסהוף־נורדבן (Strasshof/Nordbahn). המשפחות שהגיעו למחנה זה לא הופרדו בדרך כלל, אלא נשלחו לאזור וינה לעבודות כפייה. גברים ונשים כשירים לעבודה הוצבו שם לעבודה בחקלאות או בתעשייה.²⁴

ואולם רוב המגורשים שולחו למחנה ההשמדה אושוויץ־בירקנאו, ובו נרצחו בתאי הגזים יותר מ־320,000 גברים, נשים וילדים זמן קצר לאחר הגעתם. היהודים הנותרים, שיועדו לעבודה, הוצבו באזור BIII או במחנה המעבר BIId או BIIC. עשרות אלפי יהודים הונגרים אפילו לא נרשמו שם, אלא נשלחו למחנות אחרים בתוך ימים אחדים. כך קיבל מחנה מאוטהאוזן במאי וביוני 1944 את הטרנספורטים הראשונים של יהודים הונגרים מאושוויץ.²⁵ בסך הכל כללו הטרנספורטים יותר מ־7,000 יהודים הונגרים, שרובם נשלחו לעבודת כפייה במחנות משנה של מאוטהאוזן. כך למשל ס"ק, שנשלח לגוון II. לפי תמליל הריאיון אתו שרשם נציג ארגון דגוב זמן קצר לאחר המלחמה, הוא זכר את המחנה הזה כ"מקום הגרוע ביותר שהייתי בו בזמן שהייתי בגרמניה"; "אפילו הפסקה של דקה אחת לא הרשו לנו. בצהריים הייתה לנו חצי שעה הפסקה, וכשרצנו [לארוחה] הָכו אותנו בלי הרף, וכשכבר כמעט הצלחנו לאכול, נדרשנו לחזור לעבוד

22 על חיי היומיום בגטאות בהונגריה ראו: Regina Fritz, "Divergierende Ghettoerfahrungen – Alltag in den ungarischen Ghettos", in: Hansen et al. (eds.), *Lebenswelt Ghetto*, pp. 346-368.

23 הטרנספורטים הראשונים לאושוויץ, ובהם 3,800 נפשות בסך הכל, יצאו ב־29 באפריל ממחנה קישטרצה (Kistarcsa) וב־30 באפריל ממחנה טופוי (Topoly).

24 התוויות של יהודים אלו היו שונות במובנים רבים מן התוויות של מי שגורשו לאושוויץ־בירקנאו ואחר כך נוצלו לעבודה במחנות ריכוז אחרים או של מי שנשארו בהונגריה לאחר שהסמכות הפוליטית בהונגריה עברה בלחץ הגרמנים לידי מפלגת צלב החץ. רובם הגיעו למחנות הריכוז הנאציים, ובהם למחנה הריכוז מאוטהאוזן ולגטו טרווינשטט, רק לאחר פינוי מחנות עבודת הכפייה באביב 1945. למידע מפורט ראו: Eleonore Lappin-Eppel, *Ungarisch-Jüdische Zwangsarbeiter und Zwangsarbeiterinnen in Österreich 1944/45: Arbeitseinsatz – Todesmärsche – Folgen*, Münster, Hamburg, Berlin, London: LIT Verlag (2010).

25 ראו: Maršálek, *Die Geschichte des Konzentrationslagers Mauthausen*, p. 147.

ונאלצנו להמשיך בעבודה על בטן ריקה".²⁶ ג'ורג' זילצר (György Zilczer), לשעבר חבר ביודנרט בבלשג'רמט (Balassagyarmat), נזכר מיד לאחר המלחמה איך עבר הזמן בגוון II: "העבודה הייתה מתישה ביותר ואפילו גברים שהיו רגילים לעבודה פיזית קשה לא החזיקו מעמד יותר משלושה חודשים. בעיקר בגלל הספקת המזון הגרועה. לכן מתוך תשעה-עשר גברים שהגיעו עמי והתחילו לעבוד באותו זמן כמוני שרדו רק שניים. אני נחלצתי בקושי רק משום שהמישה שבועות אחר כך מוניתי לתפקיד ראש צריף ולא הייתי צריך עוד לצאת לעבוד".²⁷ תוחלת החיים הממוצעת בגוון II הייתה שישה חודשים בלבד.²⁸

לבסוף, בעקבות לחץ הולך וגובר מבית ומחוץ ביקש מיקלוש הורטי ב-4 ביולי 1944 לעצור את הגירושים.²⁹ כדי להימנע מעימות עם ממשלת הונגריה הסכים הימלר ב-25 באוגוסט להפסיק מיד את גירושם של יהודי הונגריה. ואולם חוץ מבודפשט וחוץ מצבא הונגריה, ששירתו בו כ-80,000 גברים יהודים שגויסו לשירות העבודה (munkaszolgálat), בשלב ההוא כבר נחשבה הונגריה "נקייה מיהודים".

לאחר שרומניה החליפה צד במלחמה, מדינית וצבאית, מינה הורטי ממשלה חדשה בראשותו של גזה לקטוש (Géza Lakatos), וממשלה זו חתמה בחשאי על הסכם שביתת נשק עם ברית-המועצות. ואולם בעקבות שידור הידיעה ברדיו הונגריה, אילצה ממשלת גרמניה את הורטי ואת לקטוש להתפטר ב-15 באוקטובר 1944. פרנץ סלשי (Ferenc Szálasi), מנהיג מפלגת צלב החץ ההונגרית, נעשה ראש הממשלה והמשיך בגירושם של יהודי הונגריה.

מ-6 בנובמבר עד 1 בדצמבר 1944 נמסרו יותר מ-76,000 יהודים הונגרים לידי הרייך הגרמני. מספר זה כולל עובדי כפייה מבתי חרושת הונגריים, מגויסים לשירות העבודה של צבא הונגריה ויהודים מבודפשט שלא נכללו בגלי הגירוש הראשונים במחצית הראשונה של 1944.³⁰ יחידות רבות של שירות העבודה הגיעו לגבול אוסטריה-הונגריה ברכבות, ואילו גברים ונשים מבודפשט שנחשבו כשירים לעבודה אולצו לצעוד ברגל

26 פרטוקול שיחה עם מר ס"ק מ-7 ביולי 1945, DEGOB 195.

27 פרטוקול שיחה עם ג'ורג' זילצר, 17 בנובמבר 1945, DEGOB 3550.

28 Bertrand Perz, "Gusen I und II", in: Wolfgang Benz and Barbara Distel (eds.), *Der Ort des Terrors: Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, vol. 4: *Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück*, Munich: C. H. Beck (2006), pp. 371-380, here on p. 376

29 אף שהורטי עצר את הגירוש, אייכמן יזם טרנספורט אחד אחרון ממחנה קישטרצה לאושוויץ-בירקנאו. הניסיון הראשון שלו ב-14 ביולי לגרש את היהודים שנכלאו שם נכשל, אבל ב-19 ביולי 1944 עלה בידו להביא לידי גירושם של 1,220 יהודים לאושוויץ-בירקנאו והם הגיעו למחנה המוות ב-22 ביולי.

30 ראו: Gerlach and Aly, *Das letzte Kapitel*, pp. 10 and 366f. לתרומת עבודתם של יהודי הונגריה בשטח שנמצא היום בגבולות אוסטריה ראו בעיקר: Lappin-Eppel, *Ungarisch-jüdische Zwangsarbeiter*. ראו גם: Szita, *Verschleppt, verhungert, vernichtet*.

לכיוון אוסטמרק (Ostmark), כפי שכונתה אוסטריה כפי הנאצים. מקורות בני הזמן מעריכים שאחד מכל חמישה אנשים מת מתשישות בגלל קשיי המסע. כשהתקרבו לגבול אוסטריה עוררו מצבם הפיזי הנורא וכושר העבודה הירוד שלהם אפילו את מחאת הגרמנים.³¹

מקצת היהודים שנמסרו לידי הס"ס נשלחו למחנות ריכוז, בין השאר למחנות המשנה של מאוטהאוזן, ואחרים אולצו לעבוד בתעשייה האוסטרית. הגברים והנשים הנותרים גויסו לבניית החומה הדרומית-מזרחית. תנאי המחיה במחנות האלה היו מדכאים במיוחד. על-פי חישוביו של ההיסטוריון ההונגרי סבולץ' סיטה, 13,500 עד 15,000 יהודים הונגרים שהיו כלואים שם מתו מרעב, מתשישות, ממחלות או מידי השומרים.³² גאבור באן (Gábor Bán), שאולץ לעבוד בפּוֹרְטֶקֶשׁ, ממחנות החומה הדרומית-מזרחית, נזכר בשותו במחנה במהלך הריאיון הביוגרפי שלו, שתועד בשנת 2002:

והם הביאו אותנו לגבול אוסטריה-הונגריה, שנקרא אז גבול גרמניה-הונגריה, אני נשלחתי לפּוֹרְטֶקֶשׁ [...] ואז התחילה התקופה הנוראה [...] פּוֹרְטֶקֶשׁ כבר היה מחנה גרמני. הם הכריחו אותנו לעבוד מן הבוקר עד השעות המאוחרות, ומזון, אני כמעט לא זוכר אותו, היה קרוב לוודאי רק בכמות מזערית. גרנו במבנה דמוי אסם, לפחות אני גרתי במבנה כזה. לא היה גג, אז כשירד גשם כל המים נכנסו פנימה [...]. בראש השנה, קרה משהו רע במיוחד בערב ראש השנה. בפּוֹרְטֶקֶשׁ היו גם חיילים הונגרים. בזמן שחגגו הם כנראה השתכרו והציתו מבנה בעל גג קש שהיו בו מגורשים יהודים אחרים. ואז החיילים ירו לכיוון שלנו בלי הבחנה וציוו עלינו לכבות את האש. הייתה רק אפשרות אחת, באר, מסוג הבארות שיש להן משאבת יד, שעמדה על הגבעה קפואה לגמרי. שיפולי הגבעה היו מכוסים קרח בוגדני [...] הם ירו בכל מי שהחליק. ובכן, לא החלקתי ונפלתי, אבל למרות זאת הם ירו בי בירך. הכדור נשאר נעוץ ברגל שלי כמה ימים עד שנמצא רופא טוב והוציא אותו בעזרת אולר.³³

31 ראו את דיווחו של אדמונד וונמאייר (Veesenmayer) למשרד החוץ של גרמניה, 21 בנובמבר 1944. נדפס בתוך: Randolph L. Brahm (ed.), *The Destruction of Hungarian Jewry: A Documentary Account*, New York: Pro Arte for the World Federation of Hungarian Jews (1963), p. 532f.

32 ראו: Szabolcs Szita, "Die Todesmärsche der Budapester Juden im November 1944 nach Hegyeshalom-Nickelsdorf", *Zeitgeschichte* 22 (1995) 3-4, pp. 124-137

33 ריאיון עם גאבור באן, מראינת יוליה ויידה (Vajda), 6 במאי 2002, AMM, MSDP, OH/ZP1/162

באן היה בעת ההיא בן שמונה-עשרה, ורק כמה חודשים לפני כן נשלח לשירות העבודה. את הזמן שעשה בפּרְטְרְקֶש אפיין כשבר עצום ומשמעותי בתולדות חייו, נקודת ההתחלה של שלב חדש שהגיע לשיאו בגונסקירכן.

החזית הלכה והתקרבה, והס"ס הורה לפנות את עובדי הכפייה היהודים ההונגרים באוסטריה ובגבול אוסטריה-הונגריה, ובכלל זה את מי שנכללו בטרנספורטים של שטרסהוף או היו במחנות החומה הדרומית-מזרחית. גם גאבור באן נאלץ לעזוב: "ואז הם תפסו מהר את כולנו יחד, והיינו חייבים להסתדר בשורות צפופות, והם אילצו אותנו לצעוד ברגל לאוסטריה. מהר מאוד הבנו שזו הדרך למאוטהאוזן".³⁴ אין-ספור חולים ואסירים שהיו חלשים מכדי לצעוד נרצחו במחנות החומה הדרומית-מזרחית לפני היציאה לדרך. מי שלא עמדו בקצב או ניסו לברוח נורו בידי השומרים, שלרוב השתייכו לפולקסשטורם (Volkssturm), לתנועת הנוער ההיטלראי או למשטרה הרגילה. בדרך ביצעו פעילים נאצים מקומיים או הצוותים המלווים כמה מעשי טבח. למשל בפרביכל (Präbichl), כפי שנזכרה י"י אחרי המלחמה:

חצינו את האלפים של שטיריה (Styria), וכשהגענו לראש ההר באייזנרץ (Eisenerz), הוחלפו השומרים שלנו. השומרים החדשים התחילו לרדוף אחרינו וצעקו Rasch, rasch, los! [מהר, מהר, לכו!] נאלצנו לרוץ במורד המדרונות בזמן שהם ירו מאחורינו. חשבנו שהם יורים באוויר, אבל כשהגענו לעיקול ראינו אנשים שוכבים, כדורים נעוצים בעורפם. המשכנו לרוץ בלי הפסקה, בלי לעצור לרגע לנשום, מעל גופות ותרמילים שהושלכו, וכל אותו זמן השומרים המשיכו לירות בהמון הרץ. כשהגענו לבסוף לקצה המדרון הם לא הרשו לנו להמשיך, נאלצנו לעמוד שם שלוש שעות בסופת שלג איומה. הכי גרוע היה שהם וידאו שנחשוב שהם הולכים להרוג את כולנו. הם אמרו זה לזה: "עדיין לא חשוך מספיק" או "יש לך די כדורים?" ככה עמדנו שם שלוש שעות בסופת שלג משתוללת וחיכינו למוות.³⁵

ההיסטוריונית האוסטרית אלאונורה לפין-אפל העריכה שבפרביכל נטבחו מאתיים עד מאתיים וחמישים בני אדם.³⁶ י"י שרדה בצעדה, וכמה ימים אחר כך הגיעה למחנה מאוטהאוזן, שהיה צפוף יתר על המידה.

34 שם.

35 ריאיון עם גב' י"י, 14 באוגוסט 1945, DEGOB 1214.

36 Lappin-Eppel, *Ungarisch-jüdische Zwangsarbeiter*, p. 434.

מספר האסירים במאוטהאוזן גדל במידה ניכרת מראשית השנה החדשה, שכן המחנה קלט את הטרנספורטים של הפינאי הראשון, בסך הכל 18,000 אסירים ממחנות ריכוז אחרים. לקראת סוף מרץ התחיל הס"ס לפנות מחנות משנה רבים ליד מאוטהאוזן והעביר כ־25,000 איש למחנה המרכזי או לאבנזה, גוזן או גונסקירכן.³⁷ אנדור גליס, שנשלח באחד הטרנספורטים האלה, הגיע למאוטהאוזן באפריל 1945. בסוף מרץ 1945 הוא פונה ממחנה אנגראו (Engerau) בספינה דרך דויטש־אלטנבורג (Deutsch-Altensburg). דברים שכתב ביומנו ב־5 באפריל ממחישים באופן דרמטי את הרעב ההולך ומחמיר מיום ליום בזמן הטרנספורט ואת ניסיונותיו לשככו, שאף הם נעשו נואשים יותר:

אינני חושב שאוכל להחזיק מעמד עוד זמן רב. עדיין לא קיבלנו שום דבר לאכול. ככה הם מתכוונים להרוג אותנו? אתמול שתיתי כמה לגימות של תה והיום אכלתי כמה זרעי שעועית. אכלתי את גלולות הסוכר האחרונות של שאריות הכינין. אני חלש והראייה שלי נחלשת. אני תשוש. אני חושש כמה זמן זה ייארך, לאן הם לוקחים אותנו וכמה זמן אחזיק מעמד.³⁸

ככלל, סיכומה של י"י, שאמרה על הדרך למאוטהאוזן שהייתה "קרוב לוודאי החוויה הגרועה ביותר בחייו", אופייני לדוחות רבים. רוב הדוחות והראיונות שנערכו לאחר 1945 שמים דגש על הקשיים בזמן הפינאי למאוטהאוזן, ואת מרכז הבמה תופסים הן הרעב הן מגוון האסטרטגיות שפיתחו האסירים כדי לגבור עליו. א"ל, שאת דבריו תיעד ארגון דגוב לאחר חזרתו ממאוטהאוזן ב־27 באוגוסט 1945, הדגיש: "מה ששבר אותנו היה הצעדה הרגלית הזאת לאורך 400 קילומטר (מן החומה הדרומית־מזרחית למאוטהאוזן). מצבנו היה סביר יחסית, אבל בצעדה מצבנו הידרדר, וכשהגענו, חלקנו יחפים, היינו חבורה מורעבת, עייפה עד מוות, מטונפת, שורצת כינים".³⁹ המצב הגופני שבו הגיעו האסירים למאוטהאוזן מילא תפקיד חשוב בהישרדותם במחנה.

יומנו של גליס מתאר בעוצמה רבה את אובדן האנרגיה שחשו האסירים המפונים. כפי שהוא מסביר ביומן, ההספקה לאסירי אנגראו השתפרה מאז פברואר 1945 והוא אף הצליח לשפר את מעמדו במחנה באמצעות סחר חליפין. השינוי הזה מתואר בפרוטרוט ביומנו, שאחרי פברואר מתרכז פחות במזון. מסוף פברואר ואילך הוא מתאר את תנאי העבודה, מדווח על היחסים החברתיים ועל תקריות אלימות, ונוכח באירועים מעברו, לפני הרדיפות. לאחר 28 במרץ, היום שבו פונה, שוב תופסת סוגיית המזון מקום מרכזי בנרטיב שלו. כמעט בכל אירוע שהוא מזכיר עולה נושא הרעב. גליס הגיע למאוטהאוזן ב־7 באפריל 1945.

.Das Konzentrationslager Mauthausen: Katalog, p. 233 37

.Naplótörések, p. 55 38

ריאיון עם מר א"ל, 27 באוגוסט 1944, DEGOB 2333, 39

המחנות הזמניים: מחנה האוהלים במאוטהאוזן ומחנה הלויין גונסקירכן

לנוכח המספר הרב של אסירים חדשים שהגיעו למאוטהאוזן, בסתיו 1944 החליטה הנהלת המחנה להקים מגורים זמניים. מצפון-מזרח למחנה המרכזי, בשטח של 5,124 מטרים רבועים, הועמדו שישה אוהלים גדולים ושמונה אוהלים קטנים ולצדם חדרי שירותים וחדרי רחצה זמניים. לעתים אוכלס האזור הזה בכמה אלפי אסירים. עם האסירים האלו נמנו עובדי הכפייה היהודים ההונגרים מן הטרנספורטים של שטרסהוף ומן החומה הדרומית-מזרחית, וכן אותם אסירים שפוננו ממחנות המשנה של מאוטהאוזן. 40 ההיסטוריונים האוסטרים ברטרנד פרץ ופלוריאן פרוינד מעריכים ששיעור התמותה בחלק זה של המחנה היה גבוה משהיה באזורים אחרים. תנאי המחיה הנוראים רק החמירו את המצב בעבור מי שעתה זה הגיעו מצעדת הפינוי והיו חלשים פיזית ונפשית גם יחד. עם הגעתו למאוטהאוזן ב-4 באפריל 1945 כתב אנדרה ג'ורג' ביומנו:

4 באפריל. אנחנו ישנים באוהל לצד עוד 1,200 בני אדם. תנאים נוראים. קיבלנו את הגל הראשון של הכינים – זה היה בלתי נמנע. אנחנו מתרחצים יום יום, אף שקשה להשיג מים. [...]
5-6 באפריל. עשר עד שתים-עשרה גופות לא מכוסות מונחות בערמה מחוץ לאוהלים. ממש ליד הגופות אנשים כמעט הורגים את עצמם כדי להשיג פיסת מזון. כיכר לחם מתחלקת בין שמונה עד עשרה אנשים. אנחנו מורעבים.⁴¹

התנאים החמורים במחנה האוהלים אינם מתוארים רק ביומנים, אלא גם בראיונות ובדוחות שתועדו מיד לאחר המלחמה. במסמכים אלו מתוארים חיי היומיום במחנה האוהלים (גם בגונסקירכן) בנרטיב סכמתי, אפיזודי מעט, ששולטים בו תמות של רעב, מוות ומחלות, וגם מקרים של עזרה הדדית. התייעוד היומיומי של גליס וג'ורג' מלמד אותנו על שגרת היומיום ועל התפעול הרגיל של המחנות.

באמצע אפריל 1945 החליט הס"ס להעביר חלק גדול מן האסירים ששכנו באוהלים למחנה לוויין חדש שנבנה בגונסקירכן.⁴² "נעשה ברור שעלינו לעבור שוב", כתב אנדר

Florian Freund and Bertrand Perz, "Mauthausen – Stammlager", in: Benz and Distel (eds.), *Der Ort des Terrors*, vol. 4, p. 300f. מחנה האוהלים נבנה בסתיו 1944. האסירים הראשונים נשלחו לשם

בדצמבר 1944. Maršálek, *Die Geschichte des Konzentrationslagers Mauthausen*, p. 72.

41 יומנו של אנדרה ג'ורג', *MZSL*, D 6/6.

42 הטרנספורטים יצאו מן המחנה המרכזי של מאוטהאוזן ב-16, 26 ו-28 באפריל, Florian Freund, "Gunskirchen", in: Benz and Distel (eds.), *Der Ort des Terrors*, vol. 4, pp. 368-370, here on p. 369.

גליס ביומנו ב־16 באפריל 1945. "יש לנו סחרחורת מרוב רעב משום שאתמול לא קיבלנו אוכל 'נורמלי'. גם היום עדיין לא קיבלנו פירור".⁴³ אנדרה ג'ורג' העיר: "כמעט טוב שאנחנו עוזבים, משום שהגופות נערמות כאן בכל מקום". במחנה האוהלים נשאר רק כמה מאות אנשים.⁴⁴

הצעדה ברגל ממאוטהאוזן לגונסקירכן, 55 קילומטרים, ארכה שלושה עד ארבעה ימים וגבתה את חייהם של אסירים רבים. רבים ניסו להשביע את הרעב באכילת חלזונות או עשב. "יש כובע הנזיר ותלתן. לאחד יש טעם של שום ולאחר טעם של חומצה. אנחנו מלחכים עשב. מי שמתמזל מזלו ומוצא חלזונות אוכל אותם כמו שהם".⁴⁵ גליס פירט את אסטרטגיות האכילה הללו ביומנו. השומרים ירו במי שלא עמדו בקצב. אין מידע מדויק על מספר הנרצחים בצעדה הזאת, אבל מעריכים שהיה גבוה מאוד. בארבעת הקילומטרים הראשונים בלבד הרגו השומרים 800 אסירים.⁴⁶

האסירים המותשים שהצליחו להגיע לגונסקירכן מצאו מחנה לא גמור בלב היער.⁴⁷ בריאיון עמו נזכר גאבור באן: "מקום ביער אורנים נהדר, עם צריפים שבנו לא מכבר אסירים – היה אפשר לבלות שם ימים אידיליים".⁴⁸ דוחות רבים אחרים כוללים אף הם תיאורים דומים של הסתירה המטרידה בין הרושם החיצוני שעשה המחנה (והנוף הנפלא) למציאות היומיומית. כיוון שבצריפים החדשים לא היו מיטות, לעתים קרובות נאלצו האסירים לישון בישיבה על הקרקע. באפריל 1945 ציין אנדרה ג'ורג' ביומנו: "כ־1,500 עד 2,000 איש דחוסים בצריפי עץ. בפנים יש רק אדמה טחובה. אין קש. אין דבר מלבדנו ומלבד הקירות הריקים".⁴⁹ אסירים רבים ישנו בחוץ כדי להימנע מן הצפיפות העצומה או משום שפשוט לא היה מקום בתוך הצריף. זמן רב אחר כך עוד זכר גאבור באן את ריח המחנה:

הצחנה הזאת התחילה לפלוש לכל סנטימטר של הצריף בגונסקירכן. [...] בגונסקירכן הבנתי שזה ריח של גופות. [...] זו האמת – האנשים נכנעו

Naplötöredékek, p. 56 43

.Freund and Perz, "Mauthausen", p. 301 44

Naplötöredékek, p. 57 45

Peter Kammerstätter, *Der Todesmarsch ungarischer Juden vom KZ Mauthausen nach Gunskirchen, April 1945: Eine Materialsammlung mit Bildern*, Linz: unpublished (1971), p. 29 46

בנייתו של מחנה גונסקירכן התחילה ב־27 בדצמבר 1944. מדצמבר 1944 עד מרץ 1945 שוכנו האסירים במחנה במבנה ששימש בעבר את בית הספר גונסקירכן והיו ממונים על בניית הצריפים. אסירים אלו, שלא כמו היהודים ההונגרים שהגיעו בסוף אפריל 1945, נרשמו בידי הס"ס וקיבלו מספרי אסיר. Freund, "Gunskirchen", p. 368

ריאיון עם גאבור באן, המראיינת יוליה ויידה, 6 במאי 2002, AMM, MSDP, OH/ZP1/162 48

יומנו של אנדרה ג'ורג', 28 באפריל 1945, MZSL, D 6/6 49

למוות בקצב מטורף. כשהתעוררת בבוקר הבנת שהאדם ששוכב לצדך, אם מימינך ואם משמאלך, מת בלילה. היו אנשים שהבינו שזה המצב ועלו לישון על קורות הגג כדי שלא להידבק בטיפוס. הם היו נרדמים בהיסח הדעת, נופלים מגבוה, מתים, וגם האדם שהיו נוחתים עליו היה מת.

הצפיפות האיזומה הביאה לידי עימותים אלימים בין האסירים. המאבק המתמיד על כל סנטימטר פנוי, היעדר חלל פרטי והרעב המתמשך עוררו מתחים. אנדרה ג'ורג' תיאר את האווירה: "מישהו מת שני צעדים ממך, והרופא והקאפו כבר נלחמים על מנת הלחם שלו. נורא! אולי האיש עוד לא מת אפילו, וכבר הם חוטפים את החפצים שלו".⁵⁰

בהיעדרם של מתקני רחצה האסירים גם לא יכלו להתרחץ. "אין מה לאכול, ואין מים – לא לשתיה ולא לרחצה. יש חדר שירותים אחד שמאות אנשים עומדים בתור כדי להשתמש בו", העיד אנדרה ג'ורג' ב־21 באפריל 1945. בהיעדרם של מתקני רחצה, העדיף אנדור גליס לשמור את הכמות הקטנה של מי שתייה שקיבל לעתים רחוקות, ובמקום להרוות את צימאונו היה משתמש במים כדי לרחוץ את פניו ולהתגלת. אסירים רבים, חלשים מבחינה גופנית, מתו ממחלות בגלל היעדר טיפול רפואי. לעתים סבלו האסירים גם מזעמם הספונטני של השומרים.

ימיהם של האסירים עברו עליהם במפקדים ובהמתנה חסרת מעש. הם לא נשלחו לעבודה. רק אסירים מעטים קיבלו עליהם משימות במנהל העצמי של האסירים, ביחוד בתפקידי קאפו, או שעבדו במטבח. ב־27 באפריל תיאר אנדור גליס ביומנו את ההיררכיה במחנה:

לס"ס לא אכפת מאתנו. לפעמים הם יורים בנו מעבר לגדר, הורגים אדם או שניים, והעניינים נמשכים כרגיל. הכל מלוכלך במידה שלא תיאמן. הקאפו אמורים לשמור על הסדר, אבל גם הם חלשים, והעיסוק העיקרי שלהם הוא לדאוג שלא נקרע זה את זה לגזרים בזמן חלוקת המזון. אנחנו כ־8,000 גברים וכ־50 נשים. אנחנו מחולקים לקבוצות של 300, וראש כל קבוצה הוא האוֹרְקָאפו. וכל קבוצה כזאת של 300 איש מתחלקת לחמש קבוצות, וגם לכל אחת מהן יש קאפו.⁵¹

מן התיאורים ביומן ברור שהאסירים שמצבם הגופני היה טוב יותר ניסו למלא בתוכן את הזמן הפנוי. אנדרה ג'ורג' אף מזכיר ביומנו מופע שקיים ב־1 במאי 1945 אימרה הלמאי (Imre Halmai), שחקן ואמן קברט ממוצא הונגרי: "אני חושב שהוא קיבל את

50 שם, שם.

51 שם, 27 באפריל 1945.

השכר הגבוה ביותר שקיבל מימיו", כתב ג'ורג', "מאתיים איש נתנו לו 2.5 גרם לחם כל אחד".⁵²

האסירים ההונגרים ששוכנו במחנה האוהלים ובמחנה הלויין בגונסקירכן לא היו רשומים שם. לכן אפשר רק להעריך את מספרם. בין 17,000 ל-20,000 אסירים, גברים ונשים, נכלאו במחנה גונסקירכן. בתוך כמה שבועות מתו 3,000.⁵³ סבולין סיטה דיבר על 150 מתים ביום.⁵⁴ על-פי דוחות צבא ארצות-הברית, בזמן השחרור היו בגונסקירכן 15,000 גברים, נשים וילדים.⁵⁵

תנאי המחיה בימיו האחרונים של המחנה

ככלל, המחסור הנורא במצרכים היה דבר שבשגרה בעבור האסירים במחנה האוהלים ובגונסקירכן. בימיו הראשונים בגונסקירכן כתב אנדור גליס ביומנו:

[מצב] המצרכים חסר תקווה. [...] בחודש אפריל כולו אכלתי פחות ממה שאני אוכל בבית בשלושה ימים, ועכשיו רק 20 (באפריל). [...] אין מה לאכול, וכל העשב כבר נאכל, וגם קליפות העצים. אלוהים יעזור לנו. ככה נמות. יצר ההישרדות הבסיסי של בני אדם "להרוג או להיהרג" ניכר בבירור בקרבות האגרופים ובוויכוחים.⁵⁶

באופן כללי, הרעב הוא הנושא המרכזי ביומנים מן העת ההיא. היומנים שנכתבו במחנה האוהלים או בגונסקירכן תוזרים ומזכירים מזון ומספרים על חלוקת מזון לא סדירה, שיש בה כדי להעיד שהנהלת המחנה לא הייתה ערוכה למספר אסירים רב כל כך. ב-1 במאי 1945 הזכיר גליס מעשי קניבליזם במחנה גונסקירכן: "אני מזועזע מכדי לנסח את הדברים במילים, אבל זו המציאות: הם חותכים נתחים של בשר מגופות טריות".⁵⁷ גם בראיונות שנערכו לאחר המלחמה חוזר ונזכר נושא הרעב. איוון דויטש, שהיגר לארצות-הברית לאחר המלחמה, נזכר: "היינו מטורפים מרעב. פשוט חלמנו על מזון. אז החלטנו לרשום כל סוג של מזון שקיים בעולם, ככל הידוע לנו. דרך אגב, פיסת הנייר ההיא עדיין כאן אצלי. אז התחלנו לרשום. התחלנו במתאבנים, אחר כך מרקים, סלטים, מנות עיקריות, קינוחים. כל אחד תרם משהו. בעיקר אוכל הונגרי, כמובן, כי היינו הונגרים".⁵⁸

52 שם, 1 במאי 1945.

53 *Das Konzentrationslager Mauthausen: Katalog*, p. 271

54 Szita, *Verschlept, verhungert, vernichtet*, p. 242

55 Freund and Perz, "Mauthausen", p. 326

56 *Naplötöredékek*, p. 58

57 שם, עמ' 63.

58 ריאיון עם איוון דויטש, 29 באפריל 2002, AMM, MSDP, OH/ZP1/235

על כל פנים, לא רק במחנות הזמניים סבלו האסירים מן המחסור החמור במזון. ניצולים רבים ממחנה מאוטהאוזן עצמו או ממחנות המשנה שלו דיווחו שחוו רעב קשה בשבועות שקדמו לשחרור. הרעב היה סוגיה מכרעת גם בקרב קבוצות לאומיות אחרות. האסיר הרוסי וסילי קונווננקו (Kononenko), שהיה כלוא במאוטהאוזן משנת 1943, חשף אף הוא סיפור שמזכיר את הדברים שכתב אנדור גליס בקטע היומן שצוטט לעיל:

ב-4 במאי אכלתי עשב. [...] בחור צעיר הביא ערמה של עשב ירוק טרי ונתן לי. התחלתי ללעוס את העשב, כמו פרה, והוא היה מתוק כל כך וערב מאוד לחכי. סביב מקום העבודה שלנו לא צמח שום עשב, היו רק סלעים וזהו. אבל מאחורי גדרות התיל היה אחו אלפיני, מרעה אלפיני אִמְתִי בגובה המותניים. ומי שלא חששו למות התקרבו לגדר. במשך היום כיבו את החשמל בגדר, אז יכולת לנעוץ את היד דרכה ולתלוש חופן של עשב ולאכול אותו.⁵⁹

ובכל זאת, לאסירים חדשים שהגיעו למאוטהאוזן היה סיכוי גבוה יותר ללקות בתת-תזונה ובמחלות, משום שלא היו להם קשרים חברתיים שיכלו להסתמך על עזרתם. האסיר הסלובני דושן סטפנצ'יץ' (Stefancic), שהגיע למאוטהאוזן בשנת 1944, אחרי שהיה בכמה מחנות ריכוז נאציים, ביטא את המצוקה הזאת בריאיון עמו:

למעבר [ממחנה למחנה] היו תוצאות הרות גורל. אם לדייק, בכל מחנה שהיית בו היה לך חוג חברים מסוים, ובכל ערב משמונה עד תשע יכולת לבלות אִתָּם את זמנך הפנוי היקר. חברויות כאלה עזרו לנו להשיג עוד מזון, משום שהיה אפשר לסחור בפריטים. לאנשים תמיד היו משאבים. אפילו ב-Revier, כלומר בבית החולים, אם היו לך קשרים, היית יכול להשיג אספירין או מוצר אחר. [...] ברגע שהעבירו אותך למחנה אחר, האמצעים האלה התפוגגו. היית טירון [...] ונדרש זמן כדי ליצור קשרים חדשים.⁶⁰

כפי שהדגיש סטפנצ'יץ', לקשרים חברתיים הייתה השפעה אדירה על תנאי המחיה. באמצעות סחר חליפין יכלו האסירים לשפר במידת מה את מצבם. ואולם היה חיוני להכיר את מבנה המחנה, ואת הידע הזה היה אפשר לצבור רק לאחר שהייה של כמה שבועות במחנה.

59 ריאיון עם וסילי קונווננקו, 1 בדצמבר 2002, שם, OH/ZP1/654.

60 ריאיון עם דושן סטפנצ'יץ', שם, OH/ZP1/695.

בהקשר הזה, אפילו עבודות הכפייה סיפקו הזדמנויות לקשור קשרים עם אסירים אחרים ואולי אף למצוא קשר לעולם החיצון או להברית מזון למחנה. הזדמנויות אלו היו נדירות במחנות הזמניים, שבהם האסירים לא עבדו.

ואולם גם אותם אסירים הונגרים שנשלחו לעבודות כפייה במחנה משנה של מאוטהאוזן סבלו פעמים רבות מהיעדר קשרים חברתיים. רבים מהם מצאו את עצמם במפעלי נשק תת-קרקעיים, שנבנו מתחת לפני האדמה כדי להגן על תעשיות חיוניות של כלכלת המלחמה מפני תקיפות אוויריות. מתקנים כאלה נבנו במלק, באבנוה ובגוזן II.⁶¹ כפי שהוזכר לעיל, תנאי העבודה שם היו עגומים במיוחד. כדי להשיג עבודה טובה יותר או להתקדם בהיררכיה של האסירים, לא נדרשו רק כישורים אישיים ומקצועיים אלא גם קשרים חברתיים. קשרים חברתיים כאלה היו בדרך כלל בדיוק הדבר שחסר לאסירים החדשים. אסירים מסוימים, ואפילו קבוצות של אסירים, יצאו נשכרים אם היו במחנה אסירים ותיקים, שמעמדם במחנה היה גבוה יותר, שבאו מאותה ארץ או השתייכו לאותה קבוצה פוליטית ויכלו לעזור להם. זה קרה בעיקר לאסירים פוליטיים או לקבוצות שנרדפו בשל לאומיותן. ואולם האסירים ההונגרים בדרך כלל לא יכלו לטפח סולידריות קהילתית כזאת. הם אמנם היו הקבוצה הלאומית היהודית השנייה בגודלה במערך המחנות, כפי שכבר הוזכרנו, אבל רק מעטים מהם הגיעו לעמדות גבוהות בהיררכיה של האסירים. בדרך כלל, כשהגיעו למחנה כבר היו העמדות האלה מאוישות. בהיותם אסירים יהודים, היה להם סיכוי נמוך אף יותר למלא תפקידים חשובים.

אף-על-פי-כן, לרשות אסירים הונגרים רבים עמדה רשת חברתית ייחודית. קשה להאמין כמה ניצולים הונגרים סיפרו שבמאוטהאוזן חזרו והתאחדו עם בני משפחה, קרובים או אפילו ידידים. בכמה מקרים גורשו יחד ואפילו התאמצו להישאר יחד – בדרך כלל כשכלל תושביה היהודים של עיר או עיירה גורשו יחד באותו טרנספורט. באופן דומה פונו יחידות של שירות העבודה כולן בבת אחת ממחנות החומה הדרומית-מזרחית למאוטהאוזן. יתר על כן, בסוף המלחמה נעשה מאוטהאוזן נקודת מפגש של אסירים, בייחוד יהודים הונגרים, ממגוון מחנות ריכוז נאציים אחרים. ניצולים רבים דיברו על מפגשי האיחוד האלה בתיאוריהם. דוגמה אחת מופיעה בריאיון עם יצחק לבנת, שהתאחד עם אביו במחנה המרכזי.⁶² אנדרה ג'ורג' פגש כמה חברים וכתב ביומנו ב-15 באפריל: "בזמן שיטוטי הבוקר שלי גיליתי בקרב האסירים החדשים את ט"נ; גופו שרץ כינים והוא היה מיואש מאוד. נתקלתי גם במכרים רבים אחרים שלי."⁶³ גאבור באן פגש באחיו במחצבה בדרך למאוטהאוזן:

61. Freund and Perz, "Mauthausen", p. 307f.

62. ריאיון עם יצחק לבנת, AMM, OH/015.

63. יומנו של אנדרה ג'ורג', 15 באפריל 1945, MZSL, D 6/6.

בלילה הובאו לשם אנשים רבים משירות העבודה או אנשים שגורשו ממחוז שופרון (Sopron). אז היינו צריכים לצאת משם בהדרגה. בדרךנו החוצה, כשיצאנו מן המחצבה, צעק לנו מישהו: "מאיפה אתם?" ואני עניתי חצי בצחוק: "אני מווצ'ש" (Vecsés), אבל ידעתי שהוא רצה לדעת אם מישהו שם בא מפרֶטְרֶקוֹשׁ או ממחנה זה או אחר. והאיש ענה: "גם לנו יש כאן ממישהו מווצ'ש!" שאלתי מה שמו והוא ענה לי "ג'ורי וייס". אתה מבין, שמנו היה פעם וייס, והבחור ההוא היה ליפוט, אחי. זה היה דבר עצום, ואני ממש השתגעתי – איך אני אמור למצוא אותו? היינו קבוצה של אולי עשרת אלפים איש, ידעתי שהוא כאן איפה שהוא. [...] אז התחלתי לרוץ הנה והנה במחצבה האומללה ההיא ואחרי עשר או חמש-עשרה דקות מצאתי את אחי. [...] הוא ישב על ערמת אבנים ואני לא יודע... זה בטח היה הרגע הכי טוב בחיים שלי.⁶⁴

מצבו של גאבור באן השתפר שיפור ניכר בעקבות האיחוד עם אחיו, שלא רק עזר לו להשיג זוג נעליים חדש אלא גם טיפל בו כשחלה בטיפוס בגונסקירכן. לאסירים היו רשתות חברתיות כאלה עניין של חיים או מוות.

לאסירים ששהו במאוטהאוזן זמן רב אמנם היה סיכוי טוב יותר לשרוד בעזרת הרשתות החברתיות שלהם, אבל הפרק האחרון והסוער בתולדות המחנה טמן בחובו סכנות גם בעבורם. פינוי מחנה המשנה של מאוטהאוזן באביב 1945 ערער את שגרת יומם של האסירים ואיים להרוס את ההסדרים החברתיים שלהם. אפילו אסירים בדרגות גבוהות נאלצו להתחיל מחדש⁶⁵ בכל פעם שהיה פינוי.⁶⁶ כך קרה לאסיר ההונגרי לדיסלאוס סוץ', שהתמקם במחנה מלק, ולאחר שהועבר לאבנוזה איבד את משרת הרופא שהחזיק בה. בזיכרונות שפרסם בשנת 1995 תיאר איך "בתוך כמה ימים השיג אותי הרעב ושוב היה מצבי רע כשל אחרים".⁶⁷

64 ריאיון עם גאבור באן, מראיינת יוליה ויידה, 6 במאי 2002, AMM, MSDP, OH/ZP1/162.

65 לכן האסיר הצרפתי פייר סרו' שומוף (Choumoff), שהצליח לעלות למעמד של Hilfsschreiber בגוון, נזכר שחשש שיישלח למאוטהאוזן באפריל 1945: "פחדנו שישלחו אותנו למאוטהאוזן, מקום שבו נצטרך להתחיל הכל מחדש. בתור אסיר חדש היית צריך לחזור לישון כמו סרדין בקופסת שימורים". ריאיון עם פייר סרו' שומוף, מראיינת מרילין טרנשן (Tranchant), 14 בנובמבר 2002, AMM, MSDP, OH/ZP1/316.

66 אסירים מעטים בלבד יכלו להמשיך ולהחזיק במשרותיהם לאחר הפינוי – למשל האסיר הפולני סטניסלב קודלינסקי (Kudliński). בסיוע קשריו החברתיים הצליח להחזיק במשרה בתחום הבנייה אפילו לאחר שפונה ממחנה שטייר (Steyr). ריאיון עם סטניסלב קודלינסקי, 15 ביולי 2002, שם, OH/ZP1/396.

67 Ladislaus Szücs, *Zählappell: Als Arzt im Konzentrationslager*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag (1995).

השחרור והמסע הביתה

בימים שקדמו לשחרור גבר עד מאוד האי-סדר במחנה מאוטהאוזן, ושרשרת ההספקה קרסה לחלוטין. עד 3 במאי 1945 עזבו את המחנה כל קציני הס"ס. ועד האסירים הבין-לאומי, שנוסד בסוף אפריל, ניסה לשמר במחנות לפחות מראית עין של סדר בימים האחרונים הללו. ב־5 וב־6 במאי 1945 שחררו סוף סוף חיילי ארצות-הברית 17,000 אסירים ו־2,500 אסירות שהותקו במאוטהאוזן ובמחנות המשנה שלו.⁶⁸ בימים ובחודשים שלאחר השחרור מתו אלפי אסירים מתת-תזונה, ממחלות ומתשישות יתר.⁶⁹ לאחר חודשים, ולעתים אף שנים של רעב, התקשו ניצולים רבים לעכל את המזון שחילק צבא ארצות-הברית או את המנות שהצליחו להשיג בעצמם, ורבים מתו מן השינוי החד בתזונה שלהם.

לאחר שזכו הניצולים בחירותם, הם לא נדרשו רק לטפל בקשיים הקטנים של חי היומיום, אלא גם להתמודד עם החלטות לטווח הארוך. יהודים הונגרים רבים, כמו ניצולים בני לאומים אחרים, נאלצו להחליט אם לשוב לביתם או להגר.

ניצולים רבים התאכזבו לא רק מנכונותה של הונגריה להסגירם ומשיתוף הפעולה של הממשלה, אלא גם מידידיהם ושכניהם לשעבר, שלא התנגדו לגירושם. הבגידה באמונם עוררה בהם רצון עז להגר. אווה לאסלו (Éva László), שפונתה ממחנה עבודה וינאי למאוטהאוזן באביב 1945 ושוחררה מגונסקירכן, נזכרה: "אמרתי: 'לעולם לא אדרוך שוב בארץ הזאת, שבה צדו אותי כמו בעל חיים. אני נוסעת לאמריקה. לאמי יש שם אחאים ולסבתי יש שם קרובים'. אמרתי: 'אנחנו נוסעים לאמריקה. בלתי אפשרי לחזור'".⁷⁰

על אף החשש מן הצורך להתחיל הכל מחדש החליטו רבים שלא לחזור לעולם להונגריה. המבנה החברתי שהכירו לפני גירושם חדל להתקיים. רבים מבני משפחתם ומידידיהם נרצחו, והקריירה שלהם עצמם נקטעה. היעדים המושכים ביותר להגירה היו פלשתינה וארצות-הברית.

אף-על-פי-כן, רוב היהודים ההונגרים שניצלו ממחנות ההשמדה שבו הביתה בסופו של דבר. מראיונות שערך הוועד הלאומי לטיפול במגורשים עם ניצולים יהודים זמן קצר לאחר חזרתם הביתה למד הוועד שהחלטה לשוב הביתה התבססה לעתים קרובות על התקווה למצוא בני משפחה בחיים. אווה לאסלו, למשל, נמלכה בדעתה זמן קצר לפני שהיגרה והחליטה לשוב הביתה ולחפש את אחיה: "ואז אמרתי לא, ראשית עלי לפגוש את דז'ו (Dezső). הוא היה הגרעין של המשפחה כולה. הוא יאמר לנו מה עלינו לעשות. אנחנו מוכרחים לחזור הביתה. זו הייתה הסיבה היחידה שחזרתי". לאסלו נשארה

68 *Das Konzentrationslager Mauthausen: Katalog*, p. 250

69 בבית החולים ולס (Wels) לבדו מתו אחרי השחרור 1,032 אסירים לשעבר מגונסקירכן. ראו: Freund, "Gunskirchen", p. 369

70 ריאיון עם אווה לאסלו, מראיינת אווה קובאץ' (Kovács), 24 באוקטובר 2002, AMM, MSDP, OH/ZP1/166

בהונגריה לאחר חזרתה. בשנת 1956 היא ניסתה לעזוב את המדינה, אך ניסיון זה סוכל ומעצרה בגבול הניא אותה מלנסות שוב: "גורלי נחרץ להישאר בחיים [לאחר הגירושים בשנת 1944-1945]. בדומה לכך נגזר עלי להישאר כאן [בהונגריה]", נזכרה בריאיון בשנת 2002.

הובלתם וחזרתם של עשרות אלפי מגורשים הונגרים העמידו לפני ממשלת הונגריה אתגר של ממש. פקידי ממשל הונגרים אמנם הכירו בצורך של הניצולים לשוב מהר לביתם, והצהירו שהם מתכוונים לסייע,⁷¹ אבל החזרה נדחתה פעם אחר פעם, והדחייה תורצה במצב הכללי ששרר לאחר המלחמה. פוליטיקאים ציינו את הפגיעה הברורה של המלחמה בתשתיות, כגון מסילות פגומות או מחסור ברכבות זמינות, שבגללה התעכבה העברתם של האסירים לבתיהם. בסך הכל עוכב מספר רב של יוזמות ממשלתיות בגלל הפגיעה הקשה בכלכלה.

יתר על כן, מצבם הגופני של רבים מהמגורשים ההונגרים לאחר השחרור לא אפשר להם לצאת למסע הביתה. אסירים משוחררים רבים מספור היו חולים, והיה עליהם להחלים קודם שיצאו לדרך. אף-על-פי-כן, יש ראיות לכמה יוזמות שסייעו לניצולים חלשים לשוב למולדתם. בסוף אפריל 1945 שוגרה "רכבת בית חולים" לליכטנבורט (Lichtenwörth) וסביבתה לאסוף מגורשים הונגרים חולים מאוסטריה ולהחזירם הביתה.⁷² בסופו של דבר, ארגונים יהודיים בין-לאומיים, כגון ארגון הג'וינט העולמי והסוכנות היהודית, וכן הצלב האדום הבין-לאומי, הם שארגנו בעבור היהודים המגורשים את הנסיעה הביתה, נוסף על ארגון מגורים והקמת מתקני חיטוי על הגבול. ארגונים אלו גם חילקו מזון ותרופות.

לעתים הצליחו הניצולים לדאוג בעצמם להעברת קבוצות גדולות הביתה באמצעות מערכת של סחר חליפין. א"ל סיפר לארגון דגוב על מסעו הביתה ואיך הציע לתת למנהל תחנת מאוטהאוזן כמה קילוגרמים של חומרי ניקוי מתוצרת אמריקה בתמורה לחיבור שישה קרונות נוספים לרכבת שנסעה לווינה:

עד סוף מאי חיכינו לשווא לנסיעה הביתה, אף שכמה מן האסירים הבולטים (נרמז כאן לאסירים פוליטיים) כבר הגיעו הביתה והובטח להם סיוע מיד.

71 פרטים ראו: Regina Fritz, "Wenn dieser Krieg vorbei ist, warten unermessliche Aufgaben", in: Imke Hansen, Enrico Heitzer, and Katarzyna Nowak (eds.), *Neue Perspektiven auf die Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Berlin: Metropol-Verlag (2014), pp. 106-128

72 ראו היומן מרכבת בית החולים בתוך: Szaboles Szita, *Utak a pokolból. Magyar deportáltak az anektált Ausztriában 1944-1945*, Budapest: Metalon Manager Iroda Kft. (1991), pp. 182-192. בגלל קשיי תעבורה למיניהם חזרה רכבת בית החולים הביתה חודש ימים לאחר התאריך שבו הייתה אמורה לצאת לבודפשט.

ברשותו של המפקד האמריקני של המחנה ניגשתי לתחנת הרכבת של מאוטהאוזן ושוחחתי עם נציג התחנה, עובד הדויטשה רייכסבאן. כדי לשפר את התקשורת בינינו הצטיידתי בקילוגרם של סבון בשבילי. בתוך עשר דקות הגענו להסכמה. חמישה ימים רצופים הובלו אלף איש מן הסקציה שלי בשישה קרונות נפרדים שחברו לרכבת הנוסעים הרגילה. בכל יום מחמשת הימים האלה יכלו לצאת לווינה מאתיים איש.⁷³

רוב המגורשים הצליחו להגיע הביתה בכוחות עצמם. ניצולים רבים הצטרפו להסעות שארגנו מדינות אחרות. אנטל שנדורנה (Antal Sándorné), למשל, עשתה את דרכה הביתה לאחר שחרורה ממחנה הריכוז לנצינג בסיוע תחבורה רומנית:

ההונגרים לא עשו דבר להביא אותנו הביתה. שוחחתי עם כמה חברים שגורשו, אבל לא היה שום סיוע מצד ההונגרים. לא בחוץ לארץ, לא בגרמניה ואוסטריה, אפילו לא במאוטהאוזן. [...] זו הייתה הסקציה הרומנית [...] ולא ידענו אז שרומניה פרשה מן המלחמה מוקדם ושהיא כבר הרבה יותר חזקה מהונגריה. לא ברור אם משום שהייתה חזקה יותר או רק משום שלהונגרים לא היה אכפת מהיהודים, איש לא ידע בוודאות, אבל יצאתי עם קבוצה של רומנים למסע דרך אוסטריה שנמשך זמן מה.⁷⁴

גם סבולץ' סיטה דיווח שכמה מגורשים טענו שהם סלובקים, רומנים או יוגוסלבים, "משום שאם היית הונגרי, לא הורשית לעלות על הרכבת".⁷⁵ בדומה, ינונה גאבור (Jenőné Gábor) התלוננה בזמן ריאיון שההונגרים לא עשו דבר כדי להחזיר אותם הביתה. "פעם שמענו שהרשו לאנשים לעזוב ושיש רכבות שמתכוננות לצאת לדרך. אז הלכנו לשם, והיה רציף, והתקרבה אלינו רכבת עם קרונות פתוחים, ושלושתנו, שלוש בנות, פשוט טיפסנו עליה".⁷⁶ ארבעה חודשים אחרי ששחררו מתנות הריכוז הנאציים האחרונים עדיין היה אפוא מספר עצום של פליטים הונגרים מחוץ להונגריה. אף-על-פי שרוב המגורשים ההונגרים חזרו עד קיץ 1945, אישטוון היימלר (István Heimler), ראש המשלחת של דגוב,⁷⁷ הצהיר בדיווח שלו מראשית ינואר 1946 ש-22,000 עד 25,000 ניצולים נשארו בגרמניה, באוסטריה ובשוודיה.⁷⁸

73 תיעוד השיחה עם מר א"ל, 27 באוגוסט 1944, DEGOB 2333.

74 ריאיון עם אנטל שנדורנה, מראיינת יוליה ויידה, 24 במרץ 2002, AMM, MSDP, OH/ZP1/58.

75 Szita, *Ungarn in Mauthausen*, p. 205.

76 ריאיון עם ינונה גאבור, מראיינת יוליה ויידה, 2002, AMM, MSDP, OH/ZP1/589.

77 המשלחת זכתה לאישורו הרשמי של מוזכר המדינה, שנדור מילוק (Sándor Millok), ושל ועדת הפיקוח של בעלות הברית. משימתה הייתה לחפש במתנות הריכוז מגורשים הונגרים ששרדו.

78 "חיים חדשים" (*Új Élet*), עיתון הפדרציה של הקהילות היהודיות בהונגריה, 10 בינואר 1946.

סיכום

"מאוטהאוזן לא היה יוצא דופן ואפילו לא היה המתנה הגרוע ביותר. הוא ידוע כל כך לשמצה פשוט בגלל מספר האסירים שנכלאו בו" – זו המסקנה העולה מדוגמה מייצגת של דברים שנאמרו על המחנה בפרוטוקולים שרשם ארגון דגוב.⁹ לאמתו של דבר, מחנה מאוטהאוזן מילא רק תפקיד שולי בהשמדת יהודי הונגריה. במקור נועד המחנה לכליאה של אנשי ממשל ותעשיינים, אבל בסוף 1944 הגיעו למאוטהאוזן עוד ועוד טרנספורטים של יהודים מהונגריה. הם הגיעו למחנה שהיערכות המנהל שלו לאכלס את המספר ההולך ורב של אסירים חדשים הלכה ופחתה. יש לפחות שש קטגוריות לסיווג היהודים ההונגרים שנכלאו במאוטהאוזן:

1. אסירים פוליטיים יהודים שגורשו למאוטהאוזן מבתי הכלא בהונגריה ומן הגטאות כבר באביב 1944.
2. יהודים שעברו סלקציה באושוויץ ונשלחו בקיץ 1944 לעבודת כפייה במחנות המשנה של מאוטהאוזן.
3. יהודים שהגיעו למאוטהאוזן בצעדות לאחר שפנו ממחנות ריכוז אחרים.
4. יהודים ששירתו בפלוגות שירות העבודה וכונסו במאוטהאוזן באביב 1945, לאחר פינוי מחנות החומה הדרומית-מזרחית.
5. יהודים מבודפשט ועובדי כפייה בחברות הונגריות שנשלחו לחומה הדרומית-מזרחית או לעבודות כפייה באוסטריה לאחר שמפלגת צלב החץ תפסה את השלטון באוקטובר 1944, ופנו למאוטהאוזן באביב 1945.
6. יהודים שבתחילת 1944 נשלחו דרך שטרסהוף לעבוד במקומות שונים, ופנו למאוטהאוזן באביב 1945.

מהשוואת מגוון הדוחות שתרמו ניצולים של מחנה הריכוז מאוטהאוזן עולה בבירור שהמצב הכאוטי בתקופה האחרונה לפעילותו של המחנה השפיע על תנאי החיים של האסירים החדשים בדרך שונה משהשפיע על מי שכבר היו כלואים שם. האסירים היהודים שהגיעו למאוטהאוזן במצב ירוד לאחר צעדות הפינוי או הטרנספורטים, ונכלאו בדרך כלל במחנות הזמניים, סבלו מתת-תזונה וממחלות יותר ממי שנכלאו במאוטהאוזן לפני אביב 1945.

האסירים שהגיעו למאוטהאוזן לפני קריסתו של המחנה שוכנו בצריפים, ואילו היהודים ההונגרים שפנו באביב 1945 ממחנות החומה הדרומית-מזרחית, ממחנות העבודה באזור וינה וממחנות המשנה של מאוטהאוזן, הובאו למחנות הזמניים כגון מחנה האוהלים או מחנה הלוויין גונסקירכן. הם נכלאו שם בזמן שבו רעב מתמיד, היעדר

תנאים סניטריים וצפיפות יתר כבר הכבידו מאוד על חיי היומיום במחנה. המחנות האלה נועדו להיות אך ורק אתרים לריכוזם של אסירים חדשים. לאסירים אלו לא הייתה הזדמנות ליצור קשר עם העולם שבחוץ או עם אסירים במעמד גבוה יותר, כיוון שלא השתמשו בהם לעבודות כפייה. לכן נמנעו מהם הזדמנויות לשפר את מעמדם בנסיבות האלה.

ההיסטוריון דניאל בלטמן מדגיש במחקרו על צעדות המוות שבימים האחרונים לקיומו של המחנה, להשתייכות או לאי־ההשתייכות של אסיר או אסירה "לקבוצה קטנה, אינטימית, תומכת", שסיפקה גישה לרשת חברתית, הייתה השפעה מכרעת על הישרדותם. אסירים שהיו לבדם נאלצו להתגבר על כל הקשיים בעצמם. מכר שהיה מתבריה או מתומכיה של אותה תנועה פוליטית, או קשר עם אנשים אחרים בני אותה ארץ או עיר, עם קרובים או עם חברים בתחומי המחנה – כל אלו יכלו לשפר יחסית את סיכויי ההישרדות של האסיר או האסירה.⁸⁰

80 Daniel Blatman, *Die Todesmärsche 1944/45: Das letzte Kapitel des nationalsozialistischen Massenmords*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Verlag (2011), p. 712 [דניאל בלטמן, צעדות המוות, 1944-1945, ירושלים: יד ושם, המכון הבין־לאומי לחקר השואה (2010)].